

MEKÂNSAL İMGELERİN KOLEKTİF BELLEK ÜZERİNDEKİ ROLÜNÜN SULTAN FİLMİ ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF THE ROLE OF SPATIAL IMAGES ON THE COLLECTIVE MEMORY IN THE EXAMPLE OF SULTAN THE MOVIE

Eda ÖZCAN YILMAZ*
Nilay ÖZCAN USLU**

Öz

Teknolojik gelişmelere koşut olarak dönüşen birey, toplum ve bellek ilişkisi, günümüzde sosyal bilimler başta olmak üzere, psikoloji, mimarlık ve güzel sanatlar gibi çok sayıda disiplinin araştırma alanı haline gelmiştir. Bu yönlü araştırmalar özellikle sosyal bilimler ve mimarlık ekseninde ele alındığında, mekânla kurulan bağın bireysel ve toplumsal bellekleri etkilediği ve hatta dönüştürdüğü görülür. Nitekim bu çalışmanın temel hedefi de, tarihsel süreçte yaşanan teknolojik, ekonomik ve kültürel gelişmelerin kentsel alana ve dolayısıyla bireye ve topluma etkisini mekân üzerinden okuyarak deşifre etmektir.

Bireylerin kent ve mekân ile kurdukları ilişkinin hangi şartlarda ortaya çıktığı ve hangi unsurlardan etkilendiğini sorgulayan bu çalışma, 1978 yapımı (Yeşilçam) 'Sultan' filmi bağlamında incelenerek sinemanın bireysel, toplumsal ve mekânsal bellek üzerindeki dönüşümlerini görsel medya ekseninde analiz etmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Bellek, Toplumsal Bellek, Mekânsal Bellek, Kamusal Alan, Sinema.

Abstract

The relationship between Individual, society and memory which gets transformed in parallel with technological advancements has become a field of research at a number of disciplines mainly in social sciences, psychology, architecture and fine arts. When these researches especially considered on the basis of social sciences and architecture show that the connection with space affects and even transforms the individual and social memories. Thus, the main goal of this study is to decipher through the effects of technological, economic and cultural developments impact towards urban space and by extension individual and society, via analyzing through space.

Therefore; this study which examines the question of under which conditions the relationship arise between individual, city and space and what factors affect it, aims to analyze transformations caused by the cinema to individual, social and spatial memory through visual media in context of the 1978 Yeşilçam movie "Sultan".

Keywords: Individual Memory, Social Memory, Spatial Memory, Public Space, Cinema.

1. Giriş

Bellek, birey ve toplum ilişkisinin belki de en kuvvetli bağımlı oluşturur. Bireysel bellekte algıya dayalı olarak kayıtlanan tüm olay, nesne ve olguların belirli bir fiziksel/çevresel sınırdaki gerçekleştiği düşünüldüğünde; bireyin yaşamı boyunca deneyimlediği her şeyi belleğine çevresiyle ilişkili bir şekilde kaydettiği sonucuna varılabilir. Nitekim bu kaydetme ve anı biriktirme hali, bireyin varoluşu ile birlikte ilk sosyal çevresi olarak beliren ailede başlar ve bu süreç aile dışına taşınan daha geniş bir sosyal çevrenin eklemlenmesiyle devam eder. Bu eklemlenme durumu insanı sosyal bir varlık yapar ve bunun bir sonucu olarak bireysel olan toplumsal olana dönüşür. Bu nedenledir ki, insanın bireysel bellek yazımını yaşadığı fiziksel ve sosyal çevreden bağımsız düşünülemez. Böylece birey ve toplum arasındaki karşılıklı ilişki, bireysel bellek yazımına ek olarak kolektif bir bellek yazım sürecini ortaya çıkarır. Bu noktada bireysel belleğin, bütünü bir parçası olarak, kolektif belleğin içerisinde yer aldığı söylemek yanlış olmayacaktır. Ve bütünden yani topluluktan bağımsız bireysel bellek bir anlam ifade etmemektedir (Halbwachs, 2018, s. 33). Nitekim bireye ve topluma ilişkin tüm bellek üretim biçimlerinin, sosyal (dil, din, ırk, gelenek ve görenekler, alış-veriş, değiş-tokuş gibi), fiziksel (yapılı ve doğal çevre), mekânsal (yer ve bağlam), bilimsel, teknolojik ve ekonomik unsurlardan bağımsız okunmaması gerekliliğine ek olarak söz konusu bu unsurların da bireysel ve kolektif bellekten beslenerek dönüştüğü unutulmamalıdır. Her iki bellek için de üretim ve

* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

** Dr. Mimari Nilay ÖZCAN USLU, nilay.ozcan.deu@gmail.com

yazım sürecine odaklanıldığında; bireyi ve toplumu çevreleyen doğal ve yapısal çevrenin “yer ile kurulan ilişki bağlamında”; aidiyet, kimlik, sınırlar, yer-yurt gibi insana özgü kuvvetli kodların oluşumunu tetiklediği görülür. Mekan belki de bu anlamda, bellek üretimine ev sahipliği yapan, geçmişe ve geleceğe ilişkin ipuçları veren, sosyal kodları barındıran bir fenomen olarak, bireyin ve toplumun irdelenmesinde başat rol oynayabilir. Bellek, kültürel ve psikolojik etkiler altında gerçekleşse de algılama sonrasında gerçeği temsilen kişilerin beyininde oluşan imgeler bütünüdür (Bergson, 2015, 19). Çünkü birey, fiziksel olarak içinde yer aldığı mekân içerisinde kendine özgü olanı yaratır, şekillendirir ve dönüştürür. Kuşkusuz bu bir yaratım sürecidir ve bu süreç bireysel ve toplumsal olanın tümünü kapsar. Salt üç boyutlu mekân, söz konusu bu yaratım sürecinde “yaşanılan yer” e evrilir. Bu evrilme, koku, tat, ses, ısı, şekil, renk, doku, sevinç ya da hüznün gibi duyuşsal ve zihinsel insana ait temel öğelerde birikerek mekânsal yaşantıyı yani “mekânsal belleği” oluşturur.

Bu bağlamda bireysel, toplumsal ve mekânsal bellekler, birbiri içerisine akar ve zaman mefhumunu da içerisine alarak devingen bir yapıda ilerler. Temel olarak bellekte üretilen her yeni anı, bir öncekinden etkilenir ve üst üste binerek gelişir. Nitekim böyle bir ilerleme bellekte katmanlaşmayı da beraberinde getirir. Bu katmanlaşmanın fiziksel olarak en belirgin okuması da yine mekân üzerinden yapılır. Birey ya da toplum içerisinde yaşadığı mekân ile var olur ve aslında bu, zamansal döngüde karşılıklı bir iz bırakma dürtüsü olarak açıklanabilir. Söz konusu bu dürtü, Halbwichs’ın “alışılan dış imgeler ve fiziki çevremiz hem bizim hem de başkalarının izlerini taşır” ifadesinde okunur (Halbwichs, 2018, 159). Kişi imgelerle hatırlar; deneyimlediği, temas ettiği anlardan biriktirdiği imgeleri ‘şimdi’nin içinde devindirir, farklı zamanlarda ve mekânlarda gezdirir, çeşitli duygularla ve nesnelere buluşturur. Dolayısıyla “Şimdi içinde yinelenen bellek” olarak biyografik karşılaşma ve hatırlama, metinsel olanın değil, görsel olanın mekanizmasıyla işler (Depeli, 2010, 20). Mekân fiziksel ve simgesel kodlar taşır ve bu kodları tarihsel süreklilikte bir sonraki kullanıcıya aktarır. Üst üste biriken anılar tıpkı tuğla ile örülen bir duvarın yükselmesi gibi ilerler. Nasıl ki her tuğla bir alttaki olmadan ve harç ile tutturulmadan bir duvar oluşturamazsa, belleğin kendisi de yaşantı ve o yaşantının geçtiği “yer” olmadan bütünsel olamaz ve tam anlamıyla okunamaz. Bu nedenle Halbwichs, “belleğin tezahürü toplumsal çevresinde yer alır” der ve “bireysel bir oluşum olan belleğin, sosyal ve fiziksel çevrenin etkileri ele alınmaksızın değerlendirildiğinde eksik kalacağını” belirtir (Halbwichs, 2018, 25). Bu bağlamda birey(ler) ile mekân arasında karşılıklı bir etkileşim ve dönüşümün kabulü, toplumsal okumaların mekânsal bağlamdan kopmadan okunması gerekliliğini doğurur ki bellek gibi insana ve mekâna özgü kuvvetli potansiyeller barındıran bir kavramın bu çerçevede irdelenmesi kapsamlı bir anlamlandırma sürecini de ortaya çıkaracaktır. Çünkü birey var olduğu mekânsal çerçeve ve onun parçaları ile birlikte bir bütüne dâhil olmaktadır. Bireye özgü oluşan anılar bu şekilde üretilir ve biriktirilir. Bu parçaların seçiminde ise bireyin sosyal çevresinin kültürü ve zevkleri etkili olmaktadır. Duyularla algılanan veya görünmez olan birçok toplulukla ilişkisi de bu bağlarla açıklanabilir. Dolayısıyla bireyin var olduğu sosyal çerçeve ve onun parçaları bireyin yaşantısında devinim halindedir (Halbwichs, 2018, 160).

Sonuç olarak bireysel bellek, içinde yer aldığı toplumsal ve mekânsal yapı içerisinde şekillenerek kolektif bir sürecin parçası haline gelir. Söz konusu kolektif süreç içerisinde şekillenen yaşantı ve bunun paralelinde beliren fiziksel (nesnelere aracılığıyla) ve simgesel (jest, mimik, retorik, kıyafet gibi) değiş-tokuş, bireyler arası etkileşimin ve iletişimin temelini oluşturur. Bir gruba ya da yere ait olma durumu da bu etkileşim ve iletişimin bir sonucudur (Sancar, 2016, 42-43). Bireysel olan toplumsalı ve hatta toplumsal olan da günümüzde artık kitleleşen olanı yaratmaktadır. 21. yüzyıl kitleleştiği bireysel ve toplumsal olanı sığlaştırsa da bir gruba ya da yere ait olma dürtüsü, bireyi yeniden kendi varlığını sorgulamaya ve anlamlandırmaya itmektedir. Aidiyet ve kimlik duygusu psikolojik bir etki olarak bireye var olma, orada olma ya da bu dünyaya ait olma hazzını yaşatmaktadır. Bu hazzdan yoksun kalmak istemeyen birey yer’e bağlanma dürtüsünden de kolayca vazgeçemeyecektir. Böyle bir dürtünün nasıl ortaya çıktığını, hangi şartlarda biçimlendiğini ve nasıl örgütlendiğini sorgulamayı amaçlayan bu çalışma, görsel medyanın/film endüstrisinin (sinema) bireysel, toplumsal ve mekânsal bellek üzerindeki karşılıklı etkilerini araştırmayı hedefler. Bu bağlamda, 1978 yapımı (Yeşilçam) *Sultan* (Tibet, 1978) filmine odaklanarak, özellikle sosyal, ekonomik ve mekânsal dönüşümlerin eşliğinde olan 1980’ler Türkiye’sinin aktarıldığı filmde “bireysel, toplumsal ve mekânsal olanının aktarımını medya ekseninde çözümlemeyi amaçlar.

2. 1950’lerden 80’lere Türkiye’de Kent ve Mekân

Türkiye mekânsal dönüşümler bağlamında çok katmanlı bir tarihsel belleğe sahiptir. Söz konusu katmanlaşmanın kökleri yüzyıllar öncesine dayanmakla birlikte bu çalışmada özellikle Cumhuriyet’in ikinci yarısı sonrasındaki köklü mekânsal dönüşümler üzerine odaklanılmaktadır. Yeni bir rejimin savaştan çıkan bir halka benimsetilebilmesi olgusunun yanı sıra eğitim, bilim, sağlık, tarım vb. gibi alanlarda topyekûn bir kalkınma ile modernleşme projesinin gerçekleştirilmesi durumu kuşkusuz mekânsal dönüşümleri de

beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümlerin ilki belki de başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasıdır. Bu durum bir anlamda kentsel ölçekte yaşanacak mekânsal dönüşümlerin de ilk adımı sayılabilir. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yarısında yurt genelinde başlayan eğitim seferberliğinin bir sonucu olarak yeni rejimin ilk örnekleri başlangıçta Ankara, İstanbul ve İzmir'de görülmeye başlar. İlk olarak eğitim ve kamu yapılarında kendini gösteren mekânsal düzenlemeler kentsel ölçekte de ele alınır ve geniş cadde ve bulvarlar, tarihsel belleği canlı tutacak anıtsal meydanlar ve modern gündelik hayatın yeni konut simgesi apartmanlar kentsel dokuda yerlerini almaya başlar. Yeni kent düzenlemeleri bahsi geçen cadde ve bulvarlarda yükselen yapıların altında beliren ışıltılı vitrinlerle zenginleşir ve bir bakıma yeni bir tüketim kültürünün de tetikleyicisi olur. Tarıma ve kırsal alana odaklı bir gündelik hayat, yerini artık seri üretim, tüketim ve kent odaklı bir yaşantıya bırakmaktadır. Sonuç olarak, sadece kentsel mekânın değil aynı zamanda gündelik hayatın da azımsanmayacak bir dönüşüm geçirdiği söylenebilir.

1950'ler sonrası hız kazanan üretime dayalı ekonomi politikaları kuşkusuz kırsal alandan kente göç sorunsalının önünü açmış ve kent daha önce orada yaşayanlar ile sonradan oraya gelenlerin karşılaşmalarına tanık olan bir sahneye dönüşmüştür. Bu bir bağlamda kültürel bir dönüşümdür. Kırsaldan göç edenin kentte yaşayanla karşılaşma anı kültürel kodların da yeniden yazımını ortaya çıkaracaktır. Yeni bir tür kentli yaratımı olarak ortaya çıkan bu durum bireysel, toplumsal, kültürel ve mekânsal tüm bellekleri etkileyerek ilerleyecektir. Nitekim karşılaşmalara sahne olan yerin çoğunlukla kentin kamusal alanları olduğu düşünüldüğünde, söz konusu bu alanların toplumsal olana ilişkin barındırdığı güçlü kodlar daha net kavranacaktır. Modernleşme etkisi altında kurulması hedeflenen modern kent olgusu ne yazık ki kentin heterojen yapısı nedeniyle öngörülen ya da arzulanan sterilizasyonu sağlayamayacaktır. Sokak, cadde, bulvar ve meydanlar gibi kentin ortak kullanımında olan kamusal alanları, göç eden ile orada olanı birbiriyle karşılaşmaya, etkileşime ve paylaşmaya itecektir. Ancak bu tür bir gündelik hayatın beraberinde toplumsal ve mekânsal ayrışma ve gruplaşmalarla birlikte mutlak bir toplumsal gerilimi de beraberinde getirdiği açıktır. Belki de bu, insanın doğası gereği ait olma, orali olma ve kimlik gibi dürtülerinin içgüdüsel bir karşılığıdır. Hayatta kalma istencinin pekiştirdiği bu dürtüler gruplaşma, aynı gruba mensup olanlarla yaşama, bölge belirleme, yaşanan yere bağlanma gibi canlılığa özgü temel unsurları açıklayabilir.

Kentleşmenin hızı artıkça modern kent profili yaratım süreci yerini kırsaldan ya da köyden kente göç edenlerin derme-çatma yöntemlerle kurdukları geçici barınaklara (gecekondu) çözüm üretmeye bırakacaktır. Nitekim 1950'ler sonrası Türkiye'de kentleşme meselesi günümüze kadar da hala aynı sorunsalla baş başadır. Böyle bir sonucun belki de en temel sebebi, kuşkusuz kentin tüketim mekanizmalarının gölgesi altında siyasileşerek kendisinin de bir tüketim nesnesi haline gelmesidir. Kentsel mekânın rant odaklı tüketimi, çoğu zaman ölçeği giderek artan toplumsal ve mekânsal kaoslara neden olmaktadır. Tüketim kavramı gündelik hayatın merkezine yerleştikçe yeni bir kent ve yeni bir kentli profili oluşmaktadır. Kentsel mekân bütünselliğini kaybedip parsel ölçeğine indirgenmekte ve rantın sermayesine dönüşmektedir.

Bu bağlamda 1970'ler sonrası Türkiye'de kentleşme sürecine bakıldığında; artan nüfus hızına bağlı olarak kentsel dokuda beliren gecekondu alanlarının radikal biçimde çoğaldığı ve bu alanlarda kırsal ve kent arasında sıkışmış yeni bir tür kentli kültürü olduğu görülür. Üretim ve tüketim odaklı gündelik hayat, bu yeni kentli profilini işgale dayalı bir örgütlenme ile kurdukları yaşam alanlarından çok daha uzakta çalışma durumunda bırakmıştır. Dolayısıyla bu alanlardaki bireyler çoğunlukla kentin dış çeperinden merkeze doğru olan bir gündelik akış içerisinde mekânsal, bireysel ve kolektif belleklerini üretmektedir. Tam da bu sebeple kentsel mekânın kendisi rastlantısal karşılaşmaların sahnesidir. Bu karşılaşmalar, karşılıklı simgesel, nesnel ve kültürel alış-veriş ve değiş-tokuşun başlıca sebebidir. Kentsel rantın kabaran iştahı apartman kültürünü de yutarak kapalı ve yüksek güvenliki sitelerin temellerini atmış ve işgalci durumundaki kentli ile yeni bir yaşam vaadi satın alan kentliyi karşı karşıya getirmiştir. Artık kentin kamusal alanlarında rastlantısal karşılaşmalara ek olarak aynı alanda ya bir arada farklı mekânsal deneyimler (gecekondu ve kapalı siteler) şeklinde ya da alandan kovma (yerinden etme) ve yerine gelme şeklinde kentsel mekânda var olma mücadelesi başlamıştır. Öyle ki bu mücadele film endüstrisine de yansımıştır. Dönemin Yeşilçam filmlerinin birçoğunda zengin ve fakir etiketiyle ayrılan karakterlerin gündelik yaşamı işlenir. Temelde bu medya yoluyla karşılıklı bir aktarım sürecidir (Levent, 2016, 439). Kentsel bir sorun olarak beliren gecekondu alanları ve burada oluşan kentli kültürün gündelik hayatı, sorunları, kaygıları, yaşam biçimleri ve örgütlenmeleri bir taratan bu grup dışında kalanlara aktarılırken diğer taratan da söz konusu gecekondu alanlarında yaşayanlara da kendi yaşamları ile yüzleşme ve kentin onlara rağmen işleyen döngüsünü kavrama şansı verilir. Medyanın ikircikliği de buradadır. Kentsel rant malzemesi haline gelen gecekondu alanlarıyla birlikte bu alanlardaki gündelik hayat da tüketimin salt nesnesi haline gelir.

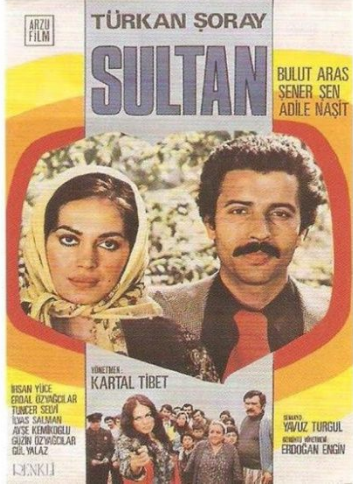

3. Sultan Filmi (1978) Ekseninde Gündelik Hayat ve Bellek

1978 Yeşilçam yapımı Sultan Filmi dönemi itibariyle Türkiye’de sürdürülen kentsel politikaların çarpıcı bir örneğini konu edinir. Film, dört çocuklu ve dul bir kadın olarak civar evlere (apartmanlardaki evlere) temizliğe giden ve gecekonduda yaşayan Sultan karakteri ile muhtarın oğlu olarak görece diğerlerinden ekonomik bağlamda ayrılan minibüs şoförü Kemal’in çalkantılı aşkına ve bu süreçte gerçekleşen yerlerinden edilme serüvenine odaklanır. Aslında bu film, o dönem ki ve hatta hala günümüzde de süregiden kadın, toplum, ekonomi, politika, emek, göç ve kentleşme kavramlarına bakışın bir ürünüdür. Türkiye’de kırsaldan kente göç hareketlerine bağlı olarak türeyen gecekondulu alanlarının ve bu alanlarda oluşan kentli kültürünün kente adaptasyonunu aktaran film, kırsaldan getirdiğini kenttekiyle harmanlayan bireyin, kırsal-kent arasında evrilen gündelik yaşantısına odaklanır. Bu gündelik yaşantı içerisinde mekânın kendisinin bireye ve topluma ilişkin kuvvetli unsurlar taşıdığı görülür. Nitekim işgale dayalı bir yer-yurt edinme hali söz konusu olsa bile kentsel rantın kentli üzerindeki dönüştürücü ve hatta çoğu zaman yıkıcı etkisi film üzerinden açıkça okunmaktadır. Bu bağlamda “ev” in insan hayatındaki rolüne odaklanmak bu çalışmadaki bellek kavramını anlamak açısından daha doğru olacaktır.

Ev, literatürdeki adıyla konut olmasının dışında, barınaktır, ocaktır, yurttur, koruyucudur, insan vücudunu saran mistik bir kabuktur. Bu nedenle tarih boyunca mimarlık disiplini dışında “ev”e atfedilen anlamlar resim, müzik, edebiyat gibi pek çok alanda kendini göstermiştir. “Ev” ve “yaşanılan yer” ile kurulan ilişki bireysel, toplumsal ve mekânsal belleklerin temelini oluşturur. Metaforik de olsa ana rahmi ile ev arasında kurulan ilişki belki de bu bakımdan örtüşmektedir. Barınma ihtiyacının ana rahminden canlılığa özgü bir temel bir gereksinim olarak nesiller boyunca aktarılır. Bu sebeple ev’e gelebilecek her tehlike yaşamsal tüm faaliyetlerin zedelenmesi anlamına gelmektedir. Nitekim özellikle Türk Edebiyatı’ndaki “ocağın sönmesi” söylemi de yine ev ve yaşam arasındaki kuvvetli bağın söyleme dayalı bir yansımasıdır. Dolayısıyla bir gruba dâhil olan bireyler grubun dışına çıktıklarında ve yeni girdikleri ortamlarda yalnızca o evi veya odaları düşünerek yeniden hatırlayarak bir arada kalabilirler. Bir grup tarafından kullanılan mekân ve onu kullanan grup birbirinden etkilenir. Grup tarafından işgal edilen yere dair hatıralar mekânsal ifadelerle açıklanabilir ancak o mekânın her ayrıntısı yalnızca o grup üyelerine bir anlam ifade eder. Mekânın görünümü ve parçaları grubun yapısına ve hayatlarının farklı yönlerine dokunur. Herhangi bir nedenden dolayı grubun yaşadığı mekânı terk etmesi veya terk etmek zorunda kalması demek artık ne o grubun ne de onların oluşturduğu kolektif belleğin aynı kalmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla mekân da artık aynı mekân aynı fiziksel çevre olmayacaktır. Bir grup uzun süre yaşadıkları fiziki çevrede sadece hareketlerini değil düşüncelerini de etrafında yer alan maddi imgelerin düzenine göre inşa eder (Halbwachs, 2018, 167).

Sultan filmi bu bağlamda çekildiği döneme özgü toplumsal ve mekânsal kodları barındırması bakımından ilgi çekicidir. Filme konu olan gecekondulu mahallesi çoğunlukla aynı ekonomik ve kültürel düzeye sahip olan bireyleri içermekte ve söz konusu mahallede süregiden gündelik hayat üzerinden toplumsal baskılar, emek sömürsü, reklam ve tüketim ilişkisi, kadına bakış ve kentsel rantın dönüştürücü etkileri izleyiciye aktarılmaktadır. Böyle bir aktarım çift yönlü bir bellek beslemesini de ortaya çıkarmaktadır. Görsel medya çok girdili gecekondulu yaşantısını kendine malzeme yaparken aynı anda ve zamanda bu yaşantının kitlelere iletilmesini sağlar (Resim.1). İzleyici ya bu tür yaşamsal kaygıların ve deneyimlerin olduğundan haberdar olmaktadır ya da zaten kendisinin de içinde bulunduğu bu yaşamsal döngüde yine kendine özgü olanı aramakta veya bulmaktadır. Ayrıca tüketim ve rant gibi kavramların negatif yönlü etkileri de medya aracılığıyla normalleştirilerek bireysel ve toplumsal belleklere işlenmektedir.

Resim.1 Sultan filmi afişi ve bakkal sahnesinden bir görüntü

Filme konu olan gündelik hayat meşakkatli ve yıpratıcıdır. Tüm zorlayıcılığına rağmen çocuklarıyla birlikte hayatta kalmaya çalışan Sultan, aynı zamanda toplumun dayattığı normlara uygun bir kadın olarak da yaşamak zorundadır. Kendi ayakları üzerinde duran bir kadın olmasına rağmen yine de “başımızda biri olsun” mantığından hareketle evlenmeyi düşünen Sultan, aslında ataerkilliğin toplumsal bellekte var olan kuvvetli yerine ilişkin ipuçlarını verir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, evli olmanın toplumsal bellekte bir statü göstergesi olarak gösterildiği de söylenebilir. Ne ilginçtir ki filmin üzerinden kırk yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen “evli olma hali” günümüzde de hala bir statü göstergesi olarak toplumsal bellekteki yerini korumaktadır.

Sultan, güne çocuklarının öz bakımını yaparak başlar ve ardından kuvvetle muhtemel yaşadığı alandan daha uzakta yer alan ve kendi yaşadığı ev ve yerden ekonomik olarak da uzak olan evlere temizliğe giderek devam eder. Böyle bir gündelik hayat ara sıra gidilen sinema, komşularla bir araya gelip televizyon izleme ve çeşme başı sohbetleriyle renklenir. Sultan’ın büyük oğlu tamirci çırağı olarak gösterilirken kızı ise; evdeki küçük kardeşine bakmakla yükümlü olarak aktarılır. Bu aynı zamanda günümüzde de mevcut olan çocuk işçi ve eğitim hakkı mahrumiyeti gibi sonuçları toplumsal açıdan son derece ağır olan sorunların geçmişten bugüne devam ettiğinin bir kanıtıdır. Ayrıca filmde ara ara gösterilen kent silüetinden anlaşıldığı kadarıyla, gecekondu alanları ardında yükselen apartman blokları yeni bir kentsel biçimlenişin habercisidir. Bu biçimleniş ve yeni köprü yapımı söylentisi, rant avcılarını filmin ana karakteri Sultan’ın da içinde yaşadığı gecekondu alanına çeker. Bu noktada kendilerinin olmayan arsalarla muhtara para vermek suretiyle geçici barınaklarını (gecekondu) inşa eden mahalleli yine muhtarın kurnazlığıyla yerlerinden edilecektir. Kuşkusuz işgal yöntemiyle bir yere yerleşme, orali olma ve orayı kanıksamanın özellikle bağlı olduğumuz hukuk sistemi içerisinde yasal bir tutanağı bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırma kapsamında gecekondu sorunsalının hukuki zemini değerlendirmek başka bir çalışma konusu olmalıdır. Ancak film sosyal içeriği bakımından ele alındığında; idarelerce göz yumulan kaçak yapılaşmalara elektrik, su (çeşme dahi olsa), muhtarlık gibi vatandaşlık hizmetlerinin verildiği de açıktır. Buna rağmen mekânsal eksiklikler son derece büyüktür. Böyle bir kent idaresi her zaman çarpık işleyecektir. Nitekim bu sorunların günümüzde de hala devam ediyor olması kentlerin iyi yönetilemediğinin bir göstergesidir.

Gecekondu sorunu, çoğunlukla kentsel rant söz konusu olduğu zaman gündeme gelmekte ve alandan kovulanlar örgütlü bir şekilde kendilerine yeni bir alan bularak kaçak yapılaşma pratiğini aynı şekliyle devam ettirmektedir. Sultan filmi de bu kovulmanın ve örgütlenmenin bir örneğidir. Kırsaldan kente göç edenleri kent içi göçe mahrum bırakan yeni bir gündelik hayat serüveni karşılar. Bu serüven bireysel, toplumsal ve mekânsal belleklerimizde çoğu zaman derin izler bırakır. Sultan’ın “kendi ellerimle yaptım yine kendim yıkarım” söylemi ev ve birey ilişkisini bu bakımdan açıklar. Birey, üç boyutlu mekâna yaşantıyla birlikte anlamlar yükler. Bu kimi zaman bir anı, kimi zaman bir ses, bir koku veya bir görüntü ile çoğalır. Hatta o mekânın içinde yer alan nesne ve canlılarla bu anlam daha da kuvvetlenir. Ev, bu nedenle önemlidir. Ona gelebilecek her saldırı bireyin kendisini hedef alacaktır. Yıllarca biriktirdiği tüm anıları evin yıkılışıyla zarar görecektir. Sultan’ın yıkıma direnişinin temel sebebi de budur. Evsiz, yurtsuz kalmak savunmasız kalmak demektir. Bu bir bakıma ana rahminde kodlanan bireysel belleğin var olmaya özgü kıldığı içgüdüdür.

Filmin ana karakteri Sultan ile komşuları yerlerinden edilirler belki ama dışarıya karşı savunmasız kalmalarını bastırarak bir örgütlenmeyle birlikte hareket eder ve yeni bir yaşam alanı yaratmanın peşini tutarlar. Bu yeni girişim de kuşkusuz yine işgale dayalı olur. Temelde alandan kovulanlar yeni bir alan bularak yeni geçici barınaklarını (gecekondu) inşa etmeye başlarlar. Ancak adından da anlaşıldığı üzere böyle bir mekânsal üretim yine geçici olacaktır. Film bu mekânsal üretim ve Sultan ve Kemal'in kavuşmasıyla son bulsa da zaman içerisinde kentsel rantın bu yeni alanı da kendi çıkarları doğrultusunda yutacağını tahmin etmek hiç zor olmayacaktır.

Sonuç

Sultan filmi çekildiği döneme ilişkin bireysel, toplumsal ve mekânsal dönüşümleri aktarması bakımından önemlidir. Özellikle 1970'ler sonrası Türkiye'ye yerleşmeye başlayan yeni ekonomik düzenin söz konusu dönüşümleri tetiklediği söylenebilir. Bu ekonomik şekillenme etkisinde kırsaldan kente doğru gelişen nüfus hareketliliğinin kentsel alanı da şekillendirdiği görülür. Giderek artan gecekondu alanları kentlerin çözüm bekleyen sorunlu alanları olarak belirir. Dönemin sosyal içerikli Yeşilçam filmlerinin birçoğunda bu alanlardaki gündelik hayatın sorgusu yapılır. Bu bakımdan Sultan filmi mekânsal, toplumsal, politik ve ekonomik boyutlarıyla değerlendirmek gerekir.

Kentlerin günümüzde de hala temel problemlerinden biri olan gecekondu sorunsalı, küresel çapta başlayan ve kıtalar arası göç hareketlerine dönüşen bir şekillenme etkisinde bugünün kentlerinde yayılımını devam ettirmektedir. Filmin çekildiği dönemden bugüne bir barınma eylemi olarak gecekondu kültürünün giderek evirildiği ve hatta kendi içinde kuşaklaştığı açıktır. Böyle bir barınma eylemi bireysel bellekten toplumsal belleğe doğru kayarak nesilden nesile aktarılmaktadır. Bunun en güzel örneği filmin sonunda yerinden olan bireylerin, yeni bir yer arayışı ile yeniden kurgulayacakları hayatlarına ev sahipliği yapacak yeni mekânlarını inşa etmelerinde görülür. Bu durum mekânsal belleğin davranış biçimine yansımalarının temsidir.

Sonuç olarak, gecekondu söylemi, Türkiye'de yıllar içerisinde kendi kuşaklarını, kendi kültürünü, normlarını ve mekânsal örgütlenmesini oluşturmuştur. Bireyin en temel haklarından biri olan barınma eylemi kentlerde ekonomik ve siyasi unsurlar etkisinde çoğunlukla bir problem olarak görülmektedir. Konforlu yaşam alanları üretmek yerine hali hazırda var olan ve devam eden gecekondu sorununa politik kaygılar nedeniyle çoğunlukla göz yumulmaktadır. Ekonomik kaygıların da maksimum düzeyde yaşandığı kentlerde kendi yaşam alanını yaratmaya çalışan bireyin, belleğinde taşıdığı ve geçmişinden gelen barınmaya ilişkin kodlarını sürdürmesi anlaşılır bir durum olmakla birlikte, bu durumun tersine evrilmesinin önünde duran engellerin (işsizlik, eğitimsizlik, emeğin sömürüsü gibi) kent yönetimlerince detaylarıyla ele alınması kentsel mekânın iyileştirilebilmesi bakımından zorunludur.

Bu bağlamda; Sultan filmi kırk yıl önce kentlerde yaşanan ekonomik, politik ve sosyal sorunlara ilişkin bir projeksiyon sunmasının yanında günümüzde de artarak devam eden aynı sorunlara bugünde hala çözüm üretilmediğini gösterir. Bu çalışmanın üzerinde durduğu ve film üzerinden çözümleyerek aktarmak istediği temel söylem, kente ilişkin geçmişte yaşanan sorunlar günümüzde de hala canlılığını korumakta ve bireysel, toplumsal ve mekânsal belleklere işlenen kodlar tıpkı gecekondu yaşam biçiminde olduğu gibi nesilden nesile aktararak kendi kültürünü ve kimliğini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Assmann, Jan. (2001). *Kültürel Bellek*. Çeviren, Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Bergson, Henri. (2015). *Madde ve Bellek*. Çeviren, Işık Ergüden, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları
- Connerton, Paul. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çeviren, Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Çağla, Cengiz. (2007). Bellek Üstüne Düşünmek. *Cogito*, S.50, s. 47-52.
- Depeli, Gülsüm. (2010). Görsellik ve Kültürel Bellek İlişkisi: Göçmenin Evi. *Kültür ve İletişim*, 20.
- Habermas, Jürgen. (2013). *Kamusal İnanın Yapısal Dönüşümü*. Çeviren, Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınevi
- Halbwachs, Maurice. (2018). *Kolektif Bellek*. Çeviren, Zuhul Karagöz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Lefebvre, Henri. (2014). *Mekânın Üretimi*. Çeviren, Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık
- Levent, Sila. (2016). Zorunlu Göçe İlişkin Belleğin Oluşmasında Filmlerin Katkısı: Dedemin İnsanları ve Bir Tutam Baharat Filmlerinin Alınlanması. *Moment*, s.436-466.
- Sancar, Mithat. (2007). *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Sennett, Richard. (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çeviren, Abdullah Yılmaz ve Serpil Durak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sontag, Susan. (2004). *Başkalarının Acısına Bakmak*. Çeviren, Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı
- Ricoeur, Paul. (2012) *Hafıza, Tarih, Unutuş*. Çeviren, M. Emin Özcan, İstanbul: Metis
- Thompson Paul. (1999). *Geçmişin Sesi*. Çeviren, Şehnaz Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tosh, John. (2008). *Tarihin Peşinde*. Çeviren, Özden Arıkan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları